

SZERBIA FELFEDEZŐJE

(A VUK-CENTENÁRIUMRA)

Bori Imre

I.

1813. október 4-én Vuk Karadžić, a sánta vámtiszt, s a bukást megelőző napokban a Duna-vonal botcsinálta parancsnoka még, Grockánál átkel a Dunán, a török elől menekülve Ausztriába, és Pancsova mellett felállított és zsúfolt vesztegzárban várja, hogy megbizonyosodjanak: nem pestises.

A felkelés elbukott. A győztes török ágyúk, ahogy Matija Nenadović megírta, Belgrádtól és Smederevótól a Kolubaráig, Šabactól Vukodražig egymásnak felelgetnek. Égő falvak füstje szállt a magasba, égett a világ Belgrád körül is, Šabac vidékén is, aztán fenn az égen összetalálkozik a sok füst, a derült égen nagy felhőként, s a szerbek, akik látták a felhőt, hallották a győztes ágyúszót, mintha szívünkbe hasítának, mintha maguk is ott perzselődnének a lángok között. Égett Belgrád, elégett Dositej könyvtára, folyt a vér az utcákon, amelyeken nemrégén még a felkelők jártak, s fővárosuknak álmodták ezt a határmenti várost. A pusztulásnak ilyen látványa kísérte a nyolcvanezer embert, akik az osztrák császár területére menekültek a török boszúja elől.

Ki gondolt ekkor a sánta vámtisztviselőre? Nem volt harcos természet, kortársai között termetre eltörpült; sánta, fájó lába alkalmatlanná tette a harcra, s ekkor már elsősorban a tanulás vonzotta. A tanulásban nagy utat tett meg: Tronoša kolostori iskolája után Sremski Karlovcin tanult egy esztendeig a tudós Lukijan Mušicki vezetésével, és a belgrádi frissen megnyitott „nagyiskolában” is üldögélt,

hallgatva a görög-római történelem nagy alakjairól szóló történeteket, Leonidász, Mucius Scaevola eszményét formálgatva, azokhoz mérve ő is lelke hősi vágyait.

Ekkor azonban már világlátott embernek számíthatott, s az élet iskolájában is sokat megtanult: Hajduk Veljkóval barátkozott Krajínában, és Negotinban meg is szerelmesedett: meleg barátság fűzte Sara Karapadžichoz, a szép fiatal özvegyasszonyhoz, akinek képe nemegyszer felmerül még, s a „*gospoža od Karapadžić*” motívuma fel-felbukkan a fiatalember tudatában. A fájós láb, a sajgó ízületek és forgók ekkor már nemcsak Mehádiába úzték el, hanem az újvidéki kórházba is, onnan pedig Budára, a Lukács-fürdő gyógyító vizéhez. Itt adják kezébe a mankót is, hogy megmerevedett lábát pótolja. Kikerülve a vesztegzárból, ez a sánta láb egészen Bécsig viszi majd, a Landstrassé nevű külvárosba, hogy egy életen át otthonra találjon a honját vesztett.

Bécsből nem sokat lát meg. Bizonyára nem Mozart, Beethoven és Grillparzel Bécsével találkozott. Tegyük rögtön hozzá: nem is azért érkezett Bécsbe, s Dositej világutazó szenvedélye alighanem az utolsó helyen volt elhatározásában. Oda tartott, ahol a „világpolitikát” csinálták; ahova a felkelés vezérei is igyekeztek, természetesen ezt is a maga módján hajtván végre. Leragadt a Landstrassen, Bécs szláv világában, és rögtön írni kezdett. 1814. január 25-én az előszót készíti el, júliusban pedig már megjelenik első könyve is, az oly nevezetes *Mala prostonarodna Slaveno-Serbska Pesnarica*. Mintha Vuk tovább folytatná a felkelést, mintha ő lenne az egyetlen, aki nem törődött bele Szerbia bukásába, ösztönösen fedezve fel azt a módot, amellyel a szerb ügyön segíthet. Ha Európa nagyhatalmi konstellációja bukásra is ítélte a politikai harcot, a romantika szelleme a népet pártfogolta, s Vuk éppen ezt fogta szekerébe.

Mikor tudatosodott s ért meg a terve, nem tudjuk, de a gyorsaság, amellyel vállalkozásra kivitelébe kezdett, azt bizonyítja, hogy Bécsbe könyveket ment írni, nem pedig pusztán csak emigrációba, mint ahogy a látszat mutatja. 1804-ben, amikor Lukijan Mušicki, a karlócai tanár hallgatóit arra biztatja, hogy jegyezzék le a népdalokat, amelyeket ismernek, Vuk, aki ott volt a diákok között, gúnyolódásnak tartja a tudós tanár szavait: lenézi őket, „kik az erdőben disznókat, kecskéket és birkákat őrizve” nőttek fel. A döntő hatást tehát azokban az években kell keresnünk, amelyek közben érthették, amikor többek között jár Budán is, gyógyíttatni magát. A szerbiai írnok már ekkor író akar lenni, az írott szó elkötelezettje, „értelmiségi” a maga hazájában, tudatosan keresve az írástudók barátságát; Dositejét is, aki visszautasítja, Sima Milutinovićét, akit versek írására beszél rá, s Brza Palankán a Telemachot akarja olvasni és fordítani. Budán „egy Stefan nevű cukrásznál” hosszú beszélgetéseket folytat Sava Mrkaljlyal, megbarátkozik Luka Milovanovval (mindketten a nyelvi reformon törnek a fejüket), s együtt olvassák Pavle Solarić felvilágosodás ihlette írásait. A „nyelvszeretés epochája” volt ez a kor — a magyar irodalom is ekkor készült a Mondolat körüli csatára, s ott izzott a másik is, amely Révai Miklós és Verseggy Ferenc között folyt a nyelvhasználat, illetve az etimológia kérdésében a magyar nyelvtan szellemét illetően, s a

késhegyre menő harc az ikés igék körül például, több volt, mint tudós kérdés. Nemzeti ügy volt, mint ahogy Sava Mrkalj „kövér jerije” az volt: el kellett döntení, hogy az új, immár nemzeti kultúra, milyen alapokra épüljön. S míg a magyar irodalom Révai etimológiai elvét elfogadva a magyar írásos irodalom múltját kapcsolta ebbe a formálódó kultúrába, Vuk budai köre, és Vuk is, ellenkező úton indult el: a népnyelv felé és a népnyelvből: megkerülve a már kialakult polgári kultúrát — Vajdaságban, közvetlenül csatlakozva ahhoz a nyelvi és kulturális világhoz, amely a szerb felkelésben oly nagyot lobbant, s fényében megmutatta ősi forrásait.

Vukban, a vámhivatalnokban, majd Krajina parancsnokában, a „nacionalizmusz” — ahogy ő nevezte, mozdult, s arra támaszkodott, ami oly látható és eleven volt az öntudatra ébredt népben: népi kultúrájára. S a Bécsbe siető Vuk, ha nem is tudta, *hogyan* valósítsa meg terveit, de hogy *mit* akar, bizonyára elhatározta már, s Bécsbe érve rögtön megvalósításához is fog. Leírja és kiadja népdalgyűjteményét, s egy hónapra rá, 1814 augusztusában megjelenik nyelvtana is, a *Pis-menica serbskoga jezika*. Nyelv és népköltészet fonódik össze ebben az elképzelésben. A nyelv reformjával Szerbia felé tekint, népdalgyűjteményével Európának fordul arccal — magának ekkor fedezi fel hazáját, Szerbiát.

Dositej még tanítani akarta a népet a felvilágosodás szellemében: a pedagógus lelkiisége éltette, de úgy, hogy maga akart lenni az első és példamutató tanuló a szerbek között, ki beül Európa iskola-padjába, hogy ellesse, a racionalizmus új tudományát, s aztán Szerbiába siet a felkelés hírére — a megvalósítás szándékával is talán. A „gyermek-nép” így kapta meg első, máig tisztelt tanítóját benne, aki Európáról tudott mesélni neki „Istina je da se Serbljija podiže sada i da joj pomoć od svakog, i najmanjeg, očekivati i njoj uprav nadati se: i sam tako smatrajući, ovamo došao sam” — írta egyik levelében), s 1810-ben Vitkovics Mihályhoz, aki tanácsért fordult hozzá, mit ajánlana, mivel kellene a szerb irodalomban munkálkodnia, egy francia Tell Vilmos-történet fordítását kínálja neki Dositej („Ja se jesam suzama umilenija i blagonadeždija oblivao povjest tu s kraja na kraj čitajući, i ona nam je danas nužnja nego ikakva druga”).

Vuk már tudta: a „gyermek-nép” tanító is lehet, hisz Európa első szellemei már ekkor forrásait keresik ébredező nacionalizmusuk felszítására. A csatákba vesző férfiak látványa, a szabadságharc hősiessége, a csattogó kardok és csatakiáltások mögött ő, a sánta írnok a guszla dalára figyel már, csak még nem tudja, hogy ennek az irodalomnak kell majd a szolgálatába szegődnie. Minden bizonnyal budai tartózkodása után már ezt is *tudta*, és tudatosan kereste az alkalmat és a lehetőséget a népköltészet megfigyelésére és jegyzésére. Klado-vón (1811-ben) és Brza Palankán (1812—13.) szakácsát azért tartja, mert „guszla kísérettel szépen tudott énekelni”, sőt jegyeztette is ezeket. Budán barátai, Sava Mrkalj és Milovanov az adelungi „írj, ahogy beszélsz” elvével ismertetik meg, de nincs kizárva, hogy Herder gondolatai is megérintették már, éppen barátai közvetítésével, hiszen azok már Mušickihez is eljutottak, ébresztgetve benne is a romantikus hazafit, akihez Kazinczy írja vallomásos levelét 1812-ben, emlegetve,

hogy ismerőseit nemcsak arra teszi figyelmissé, hogy a „ti felekezete-
tekben, melyet pápisták és protestánsok vadnak képzelik, olly pap
találtak, ki jártas a Herder munkájiban, holott a Magyarországi Kál-
vinista papok talán nincs egy is, a ki annak írásait ismerné”; nem-
csak a saját nézeteit fejtegeti a patriotizmusról: „Az én patritizmusom
nem ellenkezik a cosmopolitizmussal, s midőn a magyar nyelvnek
virágzását óhajtom, midőn azt, a mennyire tőlem kitelik, elősegíteni
igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy — más nyelveknek
károkkal virágozzék az én nyelvem”, hanem felemlíti az „Azan Aga
mennyei szépségű elégiáját” is, amelyet ő „Göthének költeményei
közül” fordított le, azt tartva róla, hogy „Kivévén az egy Zrinyit,
nézzük meg a XVIII. század közepéig, van-e a magyarban összeséggel
annyi poetai becs, mint ebben az egy dalban”. De nem szabad elfeled-
keznünk a budai szerb kolóniáról sem, amelynek körében 1812-ben
Balogh István Cserni György című színműve oly osztatlan sikert ara-
tott, amikor is a fiatal Déryné ajkán szerb népdalok csendültek fel
Mátray Gábor „átköltésében”. Ezek a mozzanatok éppen egy szelle-
miség születését bizonyítják már, amely a népköltészetben nemzeti, s
egyben romantikus örökségét kutatja majd.

Nem lesz hát csodálatos, ha Vuk, visszatérve Szerbiába, Kačić
„Beszélgetéseit” forgatja, megragad majd a kezében az orosz nép-
költészet egy gyűjteménye is, és megfogja a gondolat benne: le kel-
lene jegyezni a guszla kísérete mellett hallott dalokat — legyenek
egy új irodalom alapkövei, hiszen soraikban a romantika felfedezte
nép történeti tudata és jelleme dalolt, az államiságára ébredt szerbiai
szerbség szellemi tükreként. Daloskönyvének előszava egészen egy-
értelműen fejtegeti ezeket az indítékokat. Kimondja, hogy ezek a da-
lok „a szerbség valamikori lényegét és nevét őrzik” („ovakve pjesne . . .
sodržavaju negdašnje bitije serbsko i ime”), felosztja őket női dalokra,
amelyek közé a szerelmes, gyengéd dalokat sorolja, s férfi-énekekre,
ma hősdalokként ismerjük őket, amelyeket guszla kísérettel adnak elő,
s amelyek történeteket tartalmaznak („Ovde, osim ljubovni i nježni
pesana, koje se ženskim glasom pevaju, imaju neke, osobito na kraju,
kojese mužestvenim, poznatim Serbskim glasom, uz Gusle pevaju; i
koje u sebi kao neke povesti soderžavaju”); ugyanakkor határozottan
e dalok igazi területére, legtisztább forrásaira mutat, amikor a tiszta,
idegen hatásoktól mentes szerb népet a Drina és a Morava közötti
vidéken találja meg („jezgra serbskoga roda i najčistijega jezika na-
hodi se u sadašnje vreme između rijeke Drine i Morave”). De magát
is határozottan s romantikus vonásokkal jellemzi. Most már le meri írni,
hogy ezeket a dalokat akkor hallotta, amikor „birkákat és kecskéket
őrözve élt”, s hazafiassága kifejezéseként jelenti meg a dalokat, egy
„népfi áldozataként”, ahogy akkoriban az ilyen tetteket nevezték, elő-
térbe a nyelvseretet és a szerb irodalom iránti szerelmét helyezve
(„iz revnosti k serbskome književstvu i iz ljubavi k maternjem jeziku”),
s a legközelebbi teendők között a népköltészeti gyűjtés folytatásának
gondolata éppen úgy helyet kap, mint egy nyelvtan és egy szótár
terve, s Sima Milutinović verses előszavában felsejlik a szerb népies
költészet megteremtésének a gondolata is:

Serbska moma
 Il'je doma
 Ili kod ovacah,

Radeć pjeva
 Kao ševa
 Milom svoga srca...

S ha ehhez még hozzátesszük, hogy a daloskönyvet nyomban nyelvtana követi, majd, s 1818. október 10-én megjelenik szótára is, a *Srpski Rječnik, istolkovan njemačkim i latinskim riječima*, akkor tudjuk csak felmérni azt a roppant erőfeszítést, de a tudatosan halmozott energiák nagyságát is, amellyel Vuk az irodalmi életbe, kultúra-teremtésbe veti magát, négy esztendő alatt létrehozva a romantikus szerb irodalom alapvető műveit; megmunkálva a talajt, amelyen a modern szerb irodalom nagygyá nőhet majd. De hogy évtizedekig kellett erre várni, az már Vuk erejét felülmúló akadályok következménye volt.

Szerbiában éppen hogy elhallgattak az ágyúk, Európában Napóleon hadai vívták utolsó ütközeteiket a *Pesmarica* és a *Pismenica* megjelenésének az esztendejében, s ahogy Vuk ebből a munkából felveti fejét, Bécs már a nagyhatalmi találkozó forgatagában él és táncol, Metternich a Szentszövetség sötét erőt fogja össze az európai szabadságmozgalmak megfékezésére. A harcos, forradalmi romantika, úgy tetszett, minden fronton vereséget szenvedett, s mintha Európa délkeleti tájain az élet egy lépést tett volna visszafelé. Van abban jellemző, hogy Vuk első műve, amit meg akart jelentetni, nem láthatott nyomdafestéket, s ez Szerbia bukásáról szóló Karađorđehez írott „újévi” levélként. Az elnémult Szerbia tehát nem tudta megnövesztetni szellemi fiát, a szerb romantikát. Ereje csak arra futotta, hogy megszüljön — s így maradt Vuk kezdeménye, az első ígéretek ellenére egy szépirodalmiság előtti szinten, maga Vuk pedig folklorista, grammatikus és lexikológus, a legszélsőségesebb elhajlásként az Újszövetség fordítója, eredeti indultaitan pedig történetíró, akinek szépirodalmi törekvései szótára és az első és második szerb felkelésről írott könyvei, Crna Goráról készült beszámolója részleteibe szóródtak szét.

Hol volt a költő, aki mint a guszlás, nem „deklamátor”, hanem a dalt átszűrve lelkiségén költőileg újjáteremti („Pevač nije deklamator... On pesmu, koja je na njega prešla, valja da u sebi prekuva, pa da je nekako čitsto svojom snagom pojetski na novo izvede:”)? Sima Milutinović, még Szerbiából ismerőse és irodalmi barátja, éppen népdalgyűjteménye elé írott versében eljátssza ugyan a népi dallamot szinte hibátlanul már, maga is torzó volt, látomásainak garabonciása és egy teljes, esztétikailag kerek műalkotás megszülése nélkül hal meg, kozmikus villanásokkal, mitológiai élménnyel a lelkében. Mit kezhetett volna vele, s mit várhatott tőle, amikor maga is félőrülnék tartotta? („Da je on više od pola lud, ja sam to vidio još iz njgovi pisama što mi je pisao iz Lipiske”). Lukijan Mušicki, a „šišatovaci hárfa” a Fruška gora szelíd lejtőin klasszikus álmokat melengetett szívéen, és a szerb nyelvet az időmérték lépteire akarta, nem sok eredménnyel, tanítani ódáiban. Különben is ott élt Stratimirović Karlóciának árnyékában, s az első alkalommal Vuk ellen fordul majd. Vít-

kovics Mihály, a szerb—magyar író, már mentalitásában is idegen volt, aki iránt Vuk felmelegedni nem tudott, bár már az Dositej Obradović-tal váltott levelet, de csak magyar barátai biztatására figyel fel a szerb népköltészetre, s Kármán József *Fanni hagyományait* fordítja szerb nyelvre, s 1817-ben népi mintájú szerelmes verset ír Ljubovi cím alatt.

Az egy Sima Milutinović kivételével ezek mind a vajdasági szerb polgári kultúra szellemiségét lehették, amely ellen, ez is Vuk első dolgai közt szerepelt, oly hevesen támad majd — irodalmi kritikáiban, sőt már daloskönyve előszavában. Itt Vuk, ha ösztönösen is, de megérezte, hogy támogatókra nem fog találni, mert ennek az irodalomnak a szellemét maga sem érezte: ő egy szóbeli népi kultúrából jött, a magyarországi szerbség pedig egy írott kultúra polgárosult s kiforrott ízlésvilágában élt, nem a kezdeténél már, hanem a csúcson, amelylyel létrehozta a *Letopist* és a *Matica Srpskát*, ahova Vuknak nem lesz bejárása. Ez az irodalom megmaradt a felvilágosodás kelet-európai változataiban, s a szentimentalizmusban jutott el legtovább. Már a prózát művelte Európa megkésett visszhangjaként, amikor Vuk szerbiai epikus világa megnyílt, s ezt az irodalmat nem perzselte meg a szerbiai felkelés tüze úgy, mint Vukot, vagy Sima Milutinovićot, akik egynek tudták magukat a felkeléssel. Vajdaságban tehát egy korszerűtlen irodalom állt szemben Vukkal nyelvében, érzésvilágában, a kulturális örökség, a „nemzeti hagyományok” dolgában is. A magyarországi polgári szerb kultúra ugyanakkor Európát is jelentette „értelmiségi” jellegével, ám a romantika nemzeteszmejének hatásaira felelni még nem tudott, hiszen éppen ekkortájt találta meg egyfajta összhangját egyházi autonómiájával a felvilágosult abszolútizmus osztrák államiségében, kitermelve a szerb városias-magyar-német kultúrkörben élő író-típusát. A „nép” romantikus fogalmával nem tudott ez a kultúra mit kezdeni, mint ahogy a népi nyelv Vuk hirdette elve is idegen volt a polgárházakban, amelyekben az irodalmi nyelv folytonosságának tudata élt, és hagyományozódott évszázadokon át. Amikor Vuk, a Bécsbe érkezése utáni hónapokban, a kortárs szerb irodalomban szét-néz, megírva recenzióit Milovan Vidaković szentimentális történeteiről, a nyelvkérdés felvetésével egy egész irodalom ellen száll síkra, vallva, hogy a nép jelleme nyelvében tükröződik, s a hibás nyelv így idegenséget jelent a kultúrában is. Nem lesz véletlen, hogy negyedszázadnak kell majd elmúlnia, míg a romantikus forradalom újabb hulláma a vajdasági szerb irodalomban is érezteti hatását, s hogy Branko Radičević, majd a 48 utáni nagy nemzedék egyszeriben megoldja azt, amiért Vuk évtizedeken át harcolt különösebb eredmény nélkül, megteremtve a szerb népies irodalmat.

Vuk és barátai egészen 1847-ig a fényes kezdeteknek, a daloskönyv-nyelvtan-szótár nagy trilógiájának irodalmi következményeit nem tudták levonni. Jernej Kopitar, akivel 1813 telén Bécsben barátságot köt, meggyőzi ugyan, hogy terveit nem egy magános lélek álmodozásai, nemcsak egy „szerb hazafi” magánügye, hanem „európai” jelentőségű és jellegű is, amit csinál, s egyszerre Európa legnagyobb szellemeivel kerülhet egy sorba, hiszen egy Goethe, egy Herder, egy Grimm buzgólkodnak a szerb népköltészet megismerésében. De tovább

kísérni Vukot, eredményük esztétikai lemérése, felfedezése terén már nem tudta: a folklór és nyelvészet körében tartotta azt, ami szépirodalmivá akart válni. Vuk harcának elhúzódása többek között azért is történt, mert az 1810-es években megkezdett munkáját, az abban szunnyadó népiességet nem követte irodalmi gyakorlat is, nem játszódott le a népnek a magas irodalomba való átcsapása, a hagyománynak a nemzeti kultúrába való felszívódása. Nem játszódhatott le, mert Szerbia nemzeti születésének vajúdó évtizedeit élte ekkoriban, a vajdasági szerb nacionalizmus pedig csak majd a negyvenes években kapja meg valóban nemzeti jellegét. Arról van szó, hogy az a „szerbus manier”, amit a magyar irodalomtörténetből ismerünk, nem jelentkezik egészen a negyvenes évekig a szerb irodalomban „szerb manierként”. Az a félig irodalmi, félig folklór-fok pedig, ahova Vuk tudta felvinni a szerb irodalmat a szépirodalmiság területén, Kopitar közreműködése nyomán is képződött.

Vuk az első lendület, a ragyogó kezdetek után megrekedt. Hosszas, évtizedekig tartó „állóharc” indult meg a nyelvtan, a szótár, a helyesírási elvek körül, leginkább azért, mert az a szellemiség, amely Vukot táplálta, eredeti szépírói hajlamú egyéniséget egészen a negyvenes évekig nem szült. Vuk ez alatt az idő alatt Jernej Kopitar foglya lett, megrekedt a felvilágosodás egy változatánál, holott az elv, amelyet meghirdetett, a szellem, amelyet képviselt — romantikus volt már. Vuk „plutarchosi” életrajzai éppen ezt bizonyítják, hiszen ezekben az írásokban a szerb felkelés hőskora s egyben legfrissebb élménye szólt meg szerzője igazibb egyénisége, valódibb alaptermészete megnyilvánulásaként. S nem véletlen, hogy éppen ezen mérhetjük le valójában, milyen messze volt egymástól az ausztrofil Kopitar és a szerbiai Vuk Karadžić, s hogyan fordult visszájára kettejük oly gyümölcsözően indult barátsága. Kopitar Metternich embere volt, s nem idegenkedett Vukot sem beszervezni a bécsi rendőrség szolgálatába. Vuk „föl-földobott kőként” állandóan Szerbiába tér vissza, és figyelme előterében állandóan a hazai események állanak; Kopitar szemében a népköltési gyűjtemény, a nyelvtan, a szótár a végcél, Vuk ösztönösen tudja, hogy ezek csak a kezdetét jelenthetik annak a szellemi életnek, amelynek ő apostola akar lenni, még akkor is, ha Branko Radičević feltűnését alig veszi tudomásul, s a fennmaradt emlékek alapján egészen jogosan azt tételezik fel, hogy Vuk Brankót, a népies költőt nem nagyon értékelte, pontosabban: hogy nem látta annak költészetét a maga működése természetes folyamának és következményének, továbbfejlesztésének. Mindenekelőtt azonban Kopitar hatásának kell betudnunk, hogy Vuk nem találkozott sem a vajdasági szerb irodalommal, sem pedig a magyar szellemi élettel, holott mindkettőnek szüksége volt Vuk munkásságára (a magyar vonatkozásokkal alább foglalkozunk még), s Vuknak is kellett volna azok az írott irodalmi impulzusok és hagyományok, amelyek a szerb polgári kultúrát jelentették már ebben az időben a Vajdaságban, hiszen Vuk valóságos eredményeinek a felszívódása a műveltségbe nem játszódhatott le e kultúra tevékeny közreműködése nélkül. Természetesen közrejátszottak történelmi erők is, de Kopitar szemlélete is hatott, akiről a legfrissebb Vuk-irodalom már igen jó portrét tud festeni (így Miodrag Popović legújabb Vuk-monográfiájában),

kiemelve Kopitar ellentmondásos nézetei közül a „szláv Habsburg-birodalom” elképzelését, amely nemcsak a magyarok ellenségévé tette Kopitart (ő írta a recenziókat a magyar irodalomtörténetben oly jól ismert thübingiai pályakérdés kapcsán — határozott nemmel felelve a magyar nyelv ügyében Kazinczy Ferenc ellenében), de Oroszország ellen is hangolta, közvetve tehát a vajdasági szerbség és a Szerbiában érvényesülő orosz befolyás miatt Szerbia-ellenessé is vált. Itt kell keresnünk pl. annak okát is, hogy miért terelte Vuk figyelmét a német kultúra felé, amely meghozta ugyan Vuk személyes dicsőségét és a német irodalom nagyjainak barátságát, de Vukra s a szerb irodalom általános menetére ez a kifelé irányuló figyelem aligha hathatott termékenyítően.

Kerülőt jelentettek tehát az 1810-es évek szép kezdetei után következő évtizedek. S nemcsak Vuk kényszerült erre a kerülőre, de a bontakozó szerb irodalom is Vajdaságban, amely szintén egy sajátos felvilágosodás sáncaiban maradt, amelynek, paradox módon, éppen nyelve nem volt, ahogy e korszak tudós ismerője, Mladen Leskovac mondja, mert egyfelől ragaszkodtak a már kialakult irodalmi nyelvhez, ahhoz a keverék-nyelvhez, amit a szerbhorvát nyelvtudomány „rusko-slovenskinek”, illetve „slavonoserbkskinek” nevez, másfelől városi kultúrájuk, magasabb műveltségük bástyáiból a népi nyelvtől idegenkedtek. A romantika szelleme tehát nem érintette meg ezt az irodalmat termékenyítően, s a klasszicizmus szintjén maradt. Holott ez az időszak már a népiességé volt, s egészen az 1840-es évekig kell várunk, míg a szerb polgári kultúra találkozik Branko verseiben a népi szellem csókjával, s termékenyül meg majd a század második felének nagy költői lendületében. Ma már Vuk eredményeinek és a vajdasági polgári kultúrának a szoros összefüggései egészen világosan kitetszenek, s az is megmutatkozik, hogy a két irányú fejlődési tendencia csakis egymással találkozáva lehetett életképes, s Vuk csak akkor győzött, amikor a fiatal vajdasági értelmiség is magáévá teszi, immár lényegében függetlenül Vuktól, hiszen Vuk nyelvészeti harcnak tudta azt, ami régen túlnőtte a szakszempontról nyelvi vonatkozásokat, és népi-nemzeti jelleget öltött. Vuk tehát Vajdaság és általában az akkori magyarországi szerb irodalom megkerülésével jutott el Bécsbe, s munkásságának jelentős részét ott is fejtette ki, ott készítve mind szótárát, mind népköltési gyűjteményeit, de már vissza az út csak Vajdaságon át vezetett, ott kellett megtermékenyülnie és megtermékenyítenie a vuki népinek, találkozáva pl. a magyar népiesség nagy költői eredményeivel, Petőfi és Arany műveivel is.

Vuk tehát a népies irodalomnak nem tudta kialakítani egy szép-irodalomra érvényes elméletét, holott feltárt anyaga, népköltészeti gyűjteményeinek vaskos kötetei ennek nemcsak a lehetőségét jelentették, hanem szinte parancsolóan, korhangulatként, követelték is. Hogy milyen lehetőség birtokában volt Vuk, azt magyar analógiákon mérhetjük legjobban. Kölcsey, nagy tanulmányában, a Nemzet csinosodásában, fájdalmasan állapítja meg, hogy „hagyományaink megcsonkultak”, hogy a magyarok egy Iliás-i művet nem tudnak felmutatni abból a „szent hajdanból”, amit történelemnek tudunk, holott a kor költésze éppen ezt a hagyományt kereste: „A nemzeti hőskor hagyja maga

után a nemzeti hagyományt; nemzeti hagyomány s nemzeti poézis szoros függésben állanak egymással. Ahol ősi hagyomány vagy éppen nincsen, vagy igen keskeny határokban áll, ott nemzeti poézis sem származhatik . . . Mert a nemzeti poézis a nemzeti történet körében kezdi pályáját, s a lírának később feltámadó s individuális érzelmeket tárgyaló zengése is csak ott lehet hazaivá, hol az a nemzeti történet régibb műzsájától kölcsönöz sajátját, s személyes érzeményeit a nemzeti hagyomány és nemzeti megnemesített életkör nimbuszán keresztül sugároztatja". Majd tovább: „A hagyomány annál poétaibb alakot nyer magának, mennél több egyes történetekre oszlik fel, oly egyes történetekre tudniillik, melyek a regénység színét viselvén, az egésznek elevenítő fényt kölcsönözhetnek". A népinek és a népiesnek ezt az esztétikai igazolását várta a kor, s ennek az írott irodalomba való felszívódása késett oly sokáig Vuk harcaiban a vajdasági szerb irodalom megrekedt polgári jellege miatt, mert ez a feladat erre az irodalomra várt. Ugyanakkor nagyon jellemző lesz, hogy Branko Radičević, majd Zmajk alkotásaiban a lírai vers „népiesítése” megy végbe, míg az epikum területén, a szerb hősdalok megléte ellenére, a szerb irodalom kölcsönzésre szorul, s Zmaj a hiányokat pótolja Petőfi János vitéze és Arany Toldija „szerbesítő” lefordításával.

A szerb irodalmi népiesség ugyanakkor a „deseterac” útján indul el a Pesten és Pozsonyban tanuló szerb fiatalság köréből, történelmi témákat énekelve meg, s így az 1840-es években Vuk hagyományainak immár két lehetősége bontakozott ki: az egyik Branko Radičevićé volt, amely a népiesnek egy szuverén újratereztése és irodalmiasítása volt, a másik a pesti Slavjanka körének „deseteracos” megnyilvánulásaként, amely majd a „koszovói mítosz” megformálásához is elvisz. Mondanunk sem kell: a termékenynek, a messzematónak a Branko Radičević-típusú költészet mutatkozott, mert a „népinek” ez szellemét ragadta meg, a magas irodalomba emelve annak legértékesebb vonásait. Vuk még ekkor is a nyelv-probléma sáncai között hadakozik ellenfeleivel, s az irodalom kérdéseire s Brankóra sem figyel fel, pedig az ott volt mellette, bécsi körének tagjaként. Mondanunk sem kell, a szerb irodalom nagy pillanata így Vuk tevékeny közreműködése nélkül múlt el, ami lényegében azt is jelentette, hogy a fiatalokorának indulatában felhordott nagy termés aratásában nem vett már részt. Nyelvtana ügyét a filológus Daničić vette kézbe, népköltészeti gyűjtése pedig megkezdte a maga önálló életét, könyvekként is, Branko Radičević versei szellemében is. A 48-as forradalom, a „népek tavasza” látványa, mintha ebből az érzéktelenségéből következett volna, nem hatotta meg, s nem látott összefüggést a maga művéből áramló szellemiség s az között: a polgári öntudatra ébredt világ hangját már nem hallotta ki. Ekkor is Kopitar szelleme lebegett a feje felett, azé a Kopitaré, aki elől hajdanán Budára szökött Bécsből. Bécsben dörögtek az ágyúk, ő és Daničić az anyagot gyűjtik szótára második kiadásához, amikor pedig Jelačić leveri a bécsi felkelést, Vuk kimegy üdvözölni, „Jelačićban ő — mondja róla Miodrag Popović monográfiájában — szláv hazafit látott, nem pedig osztrák tábornokot, bécsi munkások és egyetemisták gyilkosát. Az utcákon még ott volt a halott forradalmárok vére is, mikor ők, Vuk és Jelačić, vagy félóráig beszélgettek

az idegen zászlók alatt a délszlávok jobb jövőjéről, a majdan megszülető szláv Ausztriában". A történelem azonban megcáfolta: hazája nem Bécs volt, hanem Szerbia, s a délszláv népek egyesítése is onnan indul majd meg.

Ellentétes erők szorításában élt — de a történelem a maga helyére rakta Vuk értékeit és megmutatta tévedéseit: fiatalkorának nagy alkotásait beérelve, diadalra juttatta a gyöngé ember erőtlenségeit és tétovázásait kiküszöbölte, behozva közben önmaga mulasztásait is. Így lett a népköltészeti gyűjtemény, a nyelvtan és a szótár egy nép kultúrájának nemcsak alapja, hanem máig ható kovásza is.

II.

Közhely, hogy a szerb népköltészet nem Vuk felléptével vált ismeretessé a magyar irodalomban. Kazinczy 1789-ben foglalkozik az egyik legszebbnek tudott énekkel, a Hasan-aginicával. Kazinczy számára pedig Goethe fedezi fel, s a fiatal magyar széplelket elbájolja a dal: nemcsak lefordítja „morlack nyelvből, Goethe után”, hanem barátjának, Kisnek is megírja elragadtatását: „Kivéven az egy Zrinyit, nézzük meg a XVIII. század közepéig, van-e magyarban összeséggel annyi poetai becs, mint ebben az egy dalban”. Fölmerülhet a kérdés: mi ragadta meg Kazinczyt ebben a „népénekben”, mikor ő egy egészen más stílus-eszmény híve volt, s aki a magyar köznépi dalokkal szemben oly elutasító módon viszonyult, ebben oly nagy „poetai becsét” talált? Nemcsak Goethe neve miatt, akinek fordításában találkozott vele, sokkal inkább azért, mert az a vers is jól illeszkedett abba az érzelmi hangulatba, gondolati világba, amelyben Kazinczy az 1770-es 1780-as években élt, mint azt Szauder József tanulmányaiban megrajzolta. A „kassai érzelmek iskolája”, amely a Bács megyey leveleiben csapódik le, s a jakobinus mozgalom, a tételes vallásossággal való meghasonlása, mely az Orpheus lapjain fejeződött ki — íme az összetevők, amelyek egymást ebben a versben keresztelték. „Azzán-aga szép de szerencsétlen nőjének” története nemcsak klasszikus egyszerűségű, eszményi szerkezetű voltában ragadta meg, hanem a beleolvasható érzelmi-gondolati jellegével is. „Azzán-aga szerencsétlen nője” egy wertheri sors és hangulat asszony-alakja is volt, egy asszony-Fanni érzelmi viharainak ősképevel, másfelől a fanatizmus, a tételes vallásosság áldozata is, a konzervatív, rideg mohamedán-feudalizmus vallás-és nemi erkölcsének, a férfi és a nő viszonya embertelen jellegének kifejezése, a vakság áldozata. S még ott volt az a török környezet is, amely a felvilágosodás íróinál Montesquieu-től Csokonai Konstancinápolyáig oly kedvelt volt, ha az elvakult fanatizmust kellett megidézniök. A „Hasanagicában” természetesen nemcsak a klasszicizmus szerelmese gyönyörködött, s nemcsak példázatot látott benne. Egyfelől elbájolhatott a szenvedélyek összhangja (a férj, a feleség, a gyerekek más-más irányú megnyilatkozásaként), másfelől a romantika lappangó izzása is felparázslék benne, s 1813-ban, amikor Kazinczy a Poétai berek-ben közzétette, idősebb volt, mint amikor a fordítása készült: a romantikus epika ugyanis ebben az időben kezdte keresni forrásait és mintáit az „ösiségben”.

Sándor István is ebben a szellemben tudósít Sokféléje VII. 1802-es kötetében, s míg A régi és mostani Magyar Énekről és Tántzról értekezik, már tudja, hogy vannak a szerbeknek „régii Hőseiről szóló Énekeik”, s hogy „Kralovits Marko, azaz Márk Szerviai vagy is Rátzországi Királyfi még most sem ment nálok feledékenysébe, sőt az Ének által felélesztett Emlékezete még most is Könyveket csordít a Rátzok szeméből”. S már arról is vannak értesülései, hogy „emlegetik Énekeikben a Rátzok Hunyadi Jánost is Jankula név alatt...”, s kedvtelve rajzolja a „Rátz Legényt”, aki „mihelyt reá ér, nagy Szív fájlalva elő veszi a régi Hőseiről szöllő Énekét, s kesergő hangon eldalolja...”.

Kölcsey Ferenc, aki a húszas években elméleti alapvetését is megírja a Nemzeti hagyományok című tanulmányában, a népinek, a köznépi daloknak és a történelemnek a kapcsolatát, ihlető erejét kutatva, 1814-ben egy „női éneket” fordít „rác nyelvből”, majd keletzetlenül ismerünk még két hősdal fordítását, „melyek a karvas mellett énekeltetnek”. Kölcsey fordításaival lezárul a Vuč előtti korszak a szerb népköltészet magyarországi ismeretében, s ezzel lényegében legtermékenyítőbb periódusa is, hogy a húszas években a felszívódása, magas irodalmi áthasonulás játszódjék le. Kölcsey abban az időszakban fordítja a szerb köznépi dalokat, amikor figyelme a magyar népdal felé irányul, amikor a magyar irodalomban a népiesség elve mind erőteljesebben jelentkezett. A „tónuson” kívül a románc műfaja is érdekelte, amelyet ő egynek tudott a balladáival. A mátkagyúrút visszaadó lány történetét ezért is fordítja — példát keres ebben a „tárgyasításra”, a hősénekekben pedig a „pórdalból — Iliász” elvének érvényesülésében gyönyörködhetett, és csak sajnálnunk kell, hogy többet nem tudott a szerb hősdalokról meg, mert azok ciklikus jellege, a történetiségnek sajátos, irodalmasított felfogása és kezelése egybeesett a maga törekvéseivel, amikor is a nyelvi népiességen túl, a népies szellem esztétikai vonatkozásait figyelte, nevezve azt a pórdal tónusának.

Az irodalmi népiességnek egy sajátos megjelenési formájához jutunk el éppen Kölcsey fordítás-kísérleteivel kapcsolatban: Horváth János szavai szerint a „szerbmodorú műköltői gyakorlatig”. A magyar irodalmi népiesség kialakulása ugyanis nem ment egyértelműen végbe, s míg egyfelől a nyelvi népiességen át a szellem népies megjelenéséig nyomon követte a magyar „paraszt-dalt”, másfelől kísérletet tesz mind az ún. eklogai népiességben, mind a „szerbus manier”-ben. Az eklogai népiesség a klasszicista-rokokó műfaja volt, a szerbus manier pedig már romantikus műfaj, amely Vörösmartyt is megragadja, mint a „nemesebb, finomabb népiesség” megteremtésének lehetősége (Horváth János). A magyar irodalom köztudatába a szerbus manierhez két jellegzetesség kapcsolódott: az ún. szerb trocheus, valamint a mondatok fűzésének sajátos módja, a szláv paralelizmusként ismert jelenség. Vörösmarty zsenialitásának kellett beléjekapnia, hogy ezek a formai jegyek megtermékenyüljenek és szépségük felragyogjon, bár már Kazinczy is megszólaltatta „kissé döcögösen ugyan, de a stílszínezetnek már érezhető sajátos ízével” (Horváth János):

Mi fehérlik a zöld erdő mellett?
 Vajjon hó fehérlik-e vagy hattyú?
 Volna hó, úgy már felolvadt volna;
 Volna hattyú, úgy már felröppenne.

Horváth János szerint ezt a modort és „versformát Vörösmarty tette irodalmunk sajátjává, ő lehelt reá egy ezentúl örökké vele járó stílhangulatot s öntötte el megfelelő, a magyar népies naivságban is ott-honos, de itt külön ízzel ható s a maga műköltői áhítatán ünnepivé magasztosult gyöngéd választékossággal”. Kazinczy és Vörösmarty közé Kölcey kínálkozik Panasz című versével 1823-ból, amelyben már felsejlik ennek a formának a körvonala eredeti költeményben is, azonban hibátlanul Vörösmarty tudta megszólaltatni, először 1825 őszén a Földi menny című költeményében, immár a Vuk gyűjtötte népköltészeti anyag bővebb ismeretében:

„Mennyet kell a' földön is keresni,
 Mennyet, a' föld úgy is elveszendő,
 Elveszendők a' kik rajta élnek.”

A magyar romantika és Vörösmarty kedves gondolata szólal meg a versben, immár áthasonítva, függetlenül a szerb hősénekektől. A forma romantikus karakterét Vörösmarty nem hagyja kiaknázatlanul: négy év múlva a Hedvig-ben emeli még magasabbra:

'S ment az angyal. Hajnal nyílt utána,
 Dal szövődött szárnya' zajszeléből,
 Dal, minőt a' lélek hall magában,
 Éjein ha boldog álma eljő,
 'S a' nem ösmért tündérhon' öléből
 Legrejtettebb vágya visszahangzik.

Az egykori kritika „nemzeti tündériség” vonását ragadta meg ebben a költeményben, a modern Vörösmarty-irodalom a „történeti kispika sajátos darabját” látja a Hedvig-ben. S ebben a „szerbus manier” tónusa nem kis szerepet játszott: a képzelet teremtő erejét támogatta bájos naivságával.

Vörösmarty harmadik „szerbus manier”-ben írott versével, a Csákkal kapcsolatban bepillantunk a Vörösmarty-féle szerbus manier műhelyébe is. Ebben ugyanis nagy szerepet játszott nemcsak a lipcsei Vuk-kiadás, de Wesely német nyelvű fordítás-kötete is, amely Pesten jelent meg 1826-ban. Nem lebecsülendő tény, hogy Vörösmarty a Csák-témát megénekelve a német nyelvű költészetben is próbát tett, és nem nélkülöz minden alapot az a feltevés, hogy a német nyelvű szerb hősénekek is hatottak a Vörösmarty-féle „rege” szerbus manier-rel történő összekapcsolásában, elannyira, hogy a Szép Ilonkát is „trocheikus versben és szerbus manierben” akarta megírni. Vörösmarty így mintegy összefogója, s egyben betetézője is a szerb hősdalok jellemző sajátosságainak az átképzésében, irodalmiasításában, elannyira, hogy visszahatót immár Kölceyre is, akitől a forma-ihletet kölcsönözte, emlékezetében őrizve a Panasz első két sorát:

Jaj nekem s jaj annak, a ki engem
Verset írni búmra megtanított.

Kölcsey 1831-ben írott Könnyecsepp című versében már a Vörösmarty kialakította manier-ban versel, keverve a naivnak a színeit, anélkül, hogy a népies „alantosabb voltát” is érintenie kellene, vagy ahogy Horváth János mondja: „nem csábítja arra, hogy népi alakká travesztálja önmagát, mi a magyar mintájú népiességben csaknem elkerülhetetlen volt s Kisfaludy Károlytól kezdve túlnyomólag gyakoroltattott”. Különben Vörösmarty Hedvig-je nyomán több ilyen jellegű költemény született (Czuczor, Garay, Vachott Sándor, Sárosy, Tárkányi, Gyulai), amelyek mindegyike „csaknem kivétel nélkül a Hedvig választékos, gyöngéd népiességére emlékeztet, műfaja szerint pedig sohasem dalszerű, ritkán lírai, legtöbbször elbeszélő, mondai vagy legendás tárgyú költemény” (Horváth János).

Ebben a sajátos folyamatban Vitkovics Mihálynak, a szerb-magyar költőnek, meglepően kevés a szerepe. Ő, aki Dositej és Kazinczy barátságával dicsekedhetett, a romantikának e sugallatát vállalni nem tudta, mintha egy előző kor gyermeke lett volna még, s bár ismerte Vukot is, Lukijan Mušicki barátsága, úgy tetszik, több volt neki. S míg egyfelől Kármán Fanniját szerbesíti, másfelől a szerb népdalokat „magyarítja”. Az egyikben a szerb polgári irodalom eszményeinek áldoz, a másikban Kölcseynek a magyar népdal tónusát kutató szándékát követi: keze nyomán a szerb vers magyar népies dallá válik, miként kitetszik abból az egyszerű összehasonlításból is, amit Kölcsey: Rác nyelvből című fordítása, és Vitkovics: Az elváló leány című „szerb után” készült verse tesz lehetővé. Mondanunk sem kell, Vitkovicsé a magyarosabb vers.

Vitkovics ugyanakkor keveset tud mondani a szerb népköltészet-ről is. 1819-ben jelentette meg a Tudományos Gyűjteményben tanulmányát, A szerbus vagy a rác nyelvéről címűt, amely ugyancsak felemás módon tájékoztatja a magyar olvasóközönséget arról a mozgalomról, amely Vuk munkássága nyomán támadt. Az ortográfia tekintetében nem egy helyen radikálisabbnak mutatkozik, mint Vuk, és a súlykot elvetve nem állít kevesebbet, mint azt, hogy „a rác nyelvre legalkalmasabb a magyar ABC, úgy, hogy minden hangot, minden értelmet azon ki lehet tenni, amint alább ki fogom mutathatni”, míg a „vastag Jottnak” a kérdésében egy véleményen van Vukkal: „haszontalan és terhes betűnek” nevezi, míg Vuk nyelvtanáról így vélekedik: „A rác nyelvnek megállapított és kidolgozott grammatikája nincsen. Stephánovics Vuk (Wolfgangus), szerviai születésű, adott ki Bécsben 1814-ben rác grammatikát; de ez valamint rövid, úgy hiányos is...” A szerb költészettel kapcsolatban, miután megállapította, hogy a „görög és olasz után egy nyelv sem gyengébb, egy sem éneklőbb, se nem pergőbb a rác nyelvénél, minthogy magánhangzókkal bőves”, a szerb népköltészetet emlegetve, Kazinczy fordításáról beszél: „Ilyes dalok számtalanok, és többnyire vitézi tettekről készültek, melyek traditio által a nép szájában megmaradtak”, majd példát is közöl Vuk gyűjtéséből szerb és magyar nyelven. Vuk 1820. február elsején siet is megmondani véleményét Vitkovics kiruccanásáról a szerb nyelv kérdésének terére Lukijan Mušickihez írott levelében:

„Čujemo da je nešto vaš Vitković pisao mađarski u Tudomanjošu 819. knj. X. str. 99.—108., o Srpskoj literaturi! Još nijesam vidjeo, ali bi mu rekao, da on najprije uči Srpski deklinirati i konjugirati, pa onda neka piše o Srpskome i o Slavenskome jeziku...” (Vuk-lev., II. 246. old.)

Vitkovicsnál sokkal többet tudott mondani Kultsár István és Toldy Ferenc. Kultsár Vuknak lipcsei népköltészeti kiadványát ismer-teti. Inkább tartalmi, mint esztétikai bemutatása ez Vuk munkájának. „A keleti és nyugoti ének költésnek szépségei bennök mind feltaláltat-nak — mondja Kultsár — A gondolatnak ereje, és változása, a festés-nek játszísága oly szép, hogy különbet akármely európai poézis sem mutathat...” A naiv báj ragadja meg az ismertetőt a szerelmi dalok-ban, az, amit Vörösmarty is kutatott és éppen a szerbus manier segít-ségével kévert ki palettáján. Megállapodik a lipcsei kiadás 118. számú darabjánál és idéz is, példázva, hogy a „természetből vett kép oly hathatós és igaz, hogy az által az ének kimondhatatlan gyönyörűséget nyer...” A hősi énekek közül egy Kraljević Markóról szólónál állapo-dik meg (Kraljević Marko halála), valamint az öreg Jankóról szóló dalnál.

Toldy Ferenc 1827-ben teszi közzé értekezését a „szerbus nép-költésről”. Toldy, aki Vörösmartynak is nagy értője, költészetének első elemzője, nem pusztán ismertetést ad, hanem igyekszik megfogni azt a szellemet is, amit Vuk hozott, s felméri a szerb népköltészetnek a magyarra gyakorolt hatását. Igen jól informált Vuk személyét ille-tően is:

„... de mind ezek a Szerbus nép-költést a feledségről meg-nem menthették volna, ha egy újabb nemzeti Apostol nem támad, ki egye-nesen Szervíának bérci közül jött, felfedett kincseit a nap-világnál láttatni. Dr. Wuk Stephanovich Karadzich az első, ki a Szerbus nép-dalokat egybe-gyűjtötte, s híven, a mint a romlatlan nép szájából vevé, éltőrsaival megismérteté. Csüggetlen szorgalommal munkálkodék, még most is e hivatalának teljesítésében, s oly férfiakkal, a milyenek Kopitár, Dobrovsky, Mussiczky, biztos társaságban élvén, szép igye-kezete sikertelen nem maradhatott...” Tud a szerb énekköltészet ide-gen fordításairól, emlegeti az olasz és a német gyűjteményeket. Ő ne-vezi a szerb modorú dalokat „szerbus maniernek”, és kísérletet tesz a balladás énekek jellemzésére is, átmeneti formának tartva őket a „nagyobb kiterjedésű hős énekek” felé, s alapjában itt a ballada Arany János-i változatát fogalmazza meg, a szerb énekek e típusáról mond-ván: „fő része a történet, de az elő-adások gyakran igen is még lyrai, mindenkor pedig érzékenységgel”. De kitekint a magyar előzményekre is: jól jellemzi Vitkovics „magyarításait”, sajnálatát fejezi ki, hogy a Kazinczy fordította Azzan Agáról szóló, „ezen gyönyörűséges ének nálunk legkisebb figyelmet nem tudta nyerni”, majd Vörösmarty már jelzett verseivel foglalkozik, kikerekítve a szerbus manier magyar iro-dalmi életéről rajzolt képét.

Az 1830-as években Vuk Karadžić és népköltészeti gyűjteményei-nek magyar irodalmi ismereteiben új kör kezdődött. Ekkor már a fel-szívódsáknak olyan erős nyomaira nem bukkanunk, mint Vörösmarty esetében, hiszen a népies költészetnek nemzeti vonulata lett egyed-

uralkodóvá, de Vuk hatása ekkor is felfedezhető, annál is inkább, mert erre a korszakra esik az első önálló magyar nyelvű gyűjtemény megjelenése is.

A romantikus triász harmadik tagja, Bajza József is bekapcsolódik a szerb népköltészet tanulmányozásába, fordít is és eszmevilágába, esztétikai nézetei közé is felveszi ennek tapasztalatit. Fordításai a témák romantikus ihletésű kiválasztását mutatják. Megragadja a szerb női dalok enyélő, naiv hangja, a szerelmi idill tiszta vonalvezetése (Alkuvás), másfelől a balladás énekek vadromantikája, amelyet pl. a Szerencsétlen lövés című énekben fedezünk fel, amelynek fordítása azokra az évekre esik, amelyekben Vörösmarty a Két szomszédvárat írta, s így Bajza fordításai természetesen illeszkednek a magyar romantika hangulataiba.

Elméleti munkásságában is nyomot hagynak a szerbus manier feletti töprengései, s már 1826-ban Toldy Ferencen a „szerbus dalok” naiv bélyegét kéri számon, mondván, hogy „a naivság is, mint a komikai hatás, nem annyira a dologban, mint inkább a kifejezésben rejlik: nyelvet kíván, a maga saját nyelvét...” (Horváth János). Úgy tetszik, a „művészi népdalról” alkotott elméletébe is belejátszott ez a gyakorlat, amikor azt mondja: „Azt kívánnám a népdalköltő művésztől, hogy ne ő ereszkedjék le a néphez, hanem egy magasabb pontot találjon s oda emelje a népet magához. Vagy hogy világosabban szóljak, ne a költő vetkezze le a maga művészségét, hogy a néphez hasonló legyen, hanem a nép szájában támadt dalt öltöztesse művészi alakba, nemesítse meg művészi gonddal...” (Levele Toldyhoz).

A magyar népiesség elméletének kialakulásában tovább gyűrűzik Vuk Karadžić gyűjteményeinek tapasztalata. Erdélyi János tanulmányaiban némegyszer találkozunk a Vukra, a szerb népköltészetre történő hivatkozásokkal, így a Népköltésze-tről és A magyar népdalok című értekezéseiben. A Népköltésze-tről szólva nemcsak azt állapítja meg, hogy a „népköltészet a maga életnagyságában, teljességében nem mindegyik kor birja szemünk elé állítani” s „evégett vissza kell lép-nünk néhány századdal a történetek háttérébe, mikor a költészet, mint egy Balaton, mint egy tenger, nem volt még lecsapolva különböző ágain a műveltségnek, hanem öszvessége volt minden szellemi nyilatkozásnak” és „ezen időpont a nemzetek előkora, ifjúsága” volt, de széttekint a kor gyűjteményeiben is. „Innen amit csak egy írástudatlan nép nyelvén és nyelve által előállít, kifogás nélküli; azt se nyelv-, se széptan nem bírálja, hanem elfogadja, mint kész kincset, követi, mint isteni kijelentését a nép szellemiségének”. A népköltészeti gyűj-téseket felsorolva Vukról is szól: „Így szedte össze a világhírű szerb dalokat és hősregéket Vuk Stefanovics Karadsity...” — mondja értékelve is egyúttal az eredményeket. A szerb népi dalok ritmusáról is szót ejt: „A szerbek trocheusaiban szót végez a második láb; s ők minden formáikon át igen szorosan veszik e szabályt, mely a cezúra szabálya; s a cezúrátlan sorokra, a szerb dalok magyar fordítója szerint, a közönséges szerb is azt mondaná: ezt nem lehet énekeini...” Majd tovább: „Ha minden népnek nincs is oly eredeti formája, mint a szerbnek, görögnek, mégis megtudhatjuk, melyiket szereti legjobban...” A népi dalok szerzősége kérdésében is hivatkozik a szerb

gyűjteményekre: „A szerb dalokban is van némi ujjszatás öreg világtalan dálnokokra...” A magyar népdalok című értekezésében Goethe érdeklődését említi a szerb hősdalok iránt: „Mikor Goethe a szerb népdalokkal ismerteté meg nemzetét, annak örült leginkább, hogy képzelődésök és tudományuk világa egy új nép ismeretével gazdagodott...”. De Vuk gyűjtése példaként levelezésébe is belekerül. Pesty Frigyes, aki Erdélyi népdalgyűjtési felhívására jelentkezett „mintegy 80 népdal-szövegével”, levelében írja: „És valóban, ha a rációk eddigelé 3 foliántból álló népdalgyűjteményt bírhatnak, a magyar nép ereklyéit — dalait — majd szilaj, majd andalgó jellemével együtt utolsóig a feledéstől menteni legforróbb óhajtasom...”.

Az Erdélyi emlegette „szerb dalok magyar fordítója” Székács József volt, aki 1836-ban adott ki egy kötet fordítást Szerb népdalok és hősregék cím alatt, a szerb nyelvű eredeti alapján dolgozva. Ő a legjobban tájékozott is a szerb hősdalok kérdésében, Karlócán időzve szerb barátai, külön pedig Vuk is, értékes felvilágosításokkal szolgáltak neki. Fordítás-kötete kísérőtanulmányában igen részletesen szól a népi énekek jellegéről, a gyűjtés körülményeiről. Először a dalok szerzőiről beszél, kik „a mesterkéletlen természet fiai, egy súlyos iga alatt nyögő s ez okból műveletlen hazának lakosai”, majd a szerbség költői tehetőségét érintve „dalban vigadó, dalban síró, dalban élő érzelem” jellegzetességét emeli ki. A gyűjtésekről szólva Lukijan Mušicki elsőbbségét hangsúlyozza a gyűjtés megindításával kapcsolatban Vukkal szemben is: „Musiczky püspök úr az... ki először kezdé az újabb időkben e dalokat gyűjtögetni. Ez közlé Vuk Stephanovics Karadsitytyal szándékát, és — mint mondják — kéziratát is, minek következtében a dalok első kötete 1814-ben Bécsben megjelent...”, s így előszava mintegy előlegezi azt a vitát, amely majd az 1840-es években robban ki ebben a kérdésben Vuk és vajdasági ellenfelei között. Székács, Karlócán élve, természetesen a Mušicki elsőbbségét vallóktól tájékozódott, illetve arra a Vuk előszóra támaszkodott, amely az 1814-es daloskönyv kiadását vezette be, s úgy tetszetett, igazolja Mušicki körének állítását (Különben megjegyezhetjük, hogy az ekkor támadt vita szinte még máig is elhatott, s a tudományos irodalomban fel-felbukkan.), s tud Milutinović gyűjtéséről is.

Különös figyelmet szentel a versmértéknek. Megállapította, hogy hűség tekintetében a kül- és belföldi fordítók sokat vétettek, nem tartották be „a szerb daloknak alakját vagyis képletét”. Majd vitába száll Vukkal a mérték tekintetében, cáfolva a sorok trocheikus voltát: „Hogy a hősdalok tíz szótagúak, s hogy a negyedik szótaggal e szónak végződnie kell: az igaz; de hogy a hősdalok trocheusokban vagynak írva, az képtelen állítás. S igen különös, hogy a fordítók, fordításaikban épen ahhoz ragaszkodának, mi Vuk úrnak állításában hamis, azt pedig elmellőzik, mi az állításban helyes”. Munkája további részében a maga „szabadságait” mentegeti, magyarázva, hogy a cezúra pontos betartásával nagyon megkötötte kezeit, majd felsorolja szövegei forrásait, végül pedig ajánlása következik:

„A munka ajálva van a szerbeknek Dunán és Száván túl, szomszédinknak, hajdani bajtársinknak, kik utolsó harcaikban Európa méltó figyelmét vonák magokra, kik a mostani békenapokban egy béke-

szerető fejedelem fáradhatatlan igyekezetei által szép jövőnek lépdelnek eleibe. Ajánlva van a szerbeknek Dunán, Száván innen, testvéreinknek; és ajánlva t. rudnai Nicolics Péter úrnak, a fordításban segítőmnek s barátomnak”.

Gyulai Pál, ki 1887-ben újra kiadta Székács fordításkötetét, röviden ugyan, de ismerteti Székács munkásságát is. Szerinte 1828 őszén kezdett foglalkozni a szerb népköltéssel, s 1830 elején publikálni kezdi fordításait a Koszoróban és az Aurórában. Székács szerepéről pedig így nyilatkozott: „irodalmunkban a szerb népköltészet ismertetését sikerrel kezdeményezte, s fájdalom, mind e napig sem igen talált követőkre”.

A múlt századot Margalits Ede kötete, a *Kraljevic Márkó (Márk királyfi) Délszláv népballadák a XV. és XVI. századból* című zárta le, amelynek második kiadása 1899-ben jelent meg. Kötete 31 délszláv hősi ének fordítását tartalmazza, (a szerző pontos statisztikája szerint 6560 verssor ez), úgy csoportosítva az egyes dalokat, hogy azok „a hős életére nézve biographiai kapcsolatban” legyenek. Marko Kraljevićnek tehát népi koncepciójú „életrajza” bontakozik ki a hősi dalok e füzéréből, amelynek élén a Vukasin király házassága című hősdal áll, záró-darabja pedig a Márk halála című. A tudós szerző, aki Mažuranić neves epikus költeményét, a Csengics-Szmail aga halálát is lefordította, és Horvát történelmi repertóriumát készítette el, a hősdalok ilyen elrendezésében nemcsak esztétikai szempontokat érvényesített, hanem elsősorban történetiket, hiszen a Marko Kraljevićről szóló hősdalokat „mint érdekes gyöngyfüzért egy időrendi egésszé fűzte”, miként ő jellemzi a horvát Ivan Filipović munkáját, aki e dalokat ilyen elrendezésben jelentette meg, s akinek ötletét maga is felhasználta.

Bevezetőjében a szerb népköltészet iránt megnyilvánult érdeklődésről számol be, s Goethenek tulajdonítja e dalok felfedezésének érdemét: „Goethének fordítása és véleménye az egész művelt világ figyelmét felhívta a népköltészet ezen aranybányájára; magok a délszlávok is figyelmesekké lettek ez eddig kevésbé vett kincseikre...” A magyar fordítók közül Vitkovics Mihály és Székács József nevét emlegeti, ugyanakkor sajnálkozik, hogy „e dicséretes kezdeményezés nem igen talált folytatóra, úgy, hogy a délszláv költészet tényleg ismertebb a német, olasz és francia irodalomban, mint a mienkben, pedig több millióra menő délszláv, horvát és szerb él Szent István koronájának területén, a többiek pedig legközelebbi szomszédaink és már e szempontból is nemcsak érdekes, hanem szükséges is volna, szellemök tükrét, költészetüket és irodalmukat ismertetni és ismerni”. A továbbiakban a történeti Marko Kraljevićről beszél, meghúzva a népi és történetirodalmi szemlélet között a határt, majd rövid esztétikai méltatást ad: „Nézetem szerint ezen népballadák legfőbb szépségét a Goethe által kiemelték mellett, főképpen azok antik naivsága képezi: ami az erények sorában a szerénység, az a szép birodalmában a naivság, mindkettőnek hatása ellenálthatatlan!”

A diák Ady figyelmét is a Marko Kraljević-mondák kötötték le, azonban a verselgető Ady forrása Jireček: *A bolgárok története* című műve volt, amelyet jutalomkönyvként kapott, miként azt Kovalovszky Miklós megállapította (Ady, a diákköltő. Magyar Csillag, III. 9.) a

Márkó király című Ady-vers kapcsán, amelyből csak a következő két sort emeli ki, s ezt is csak nyelvi ötlete miatt tartja figyelemre méltónak:

Letűnt a pogány „hold” előtt
Szerbországnak fénylő napja...

Századunkban új fejezete kezdődik a Vuk-feltárta hagyomány életének — az irodalomtörténeté és a műfordításé. A magyar irodalom az utóbbiban inkább jeleskedett (Csuka Zoltán, Kiss Károly), ezek a kérdések azonban közvetlen feladatunkon már túlmutatnak. Vuk élő hagyománya mindenekelőtt XIX. századi jellegű, mert ott még közvetlen kapcsolatok és hatások szálain futhat a figyelem, s itt fedezheti fel a kölcsönösség értékes és érdekes képletét is, mit kimutatni tanulmányunk egyik célja is.

III.

Eddig a szerb népköltészet és Vuk munkássága nyomait kerestük a múlt század első felének magyar irodalmában, most Vuk és a magyar szellemi élet találkozásairól kell szólnunk, mert azok, bár közelről sem voltak olyan intenzívek, mint amazok, elsősorban a szerb irodalmi élet fejletlensége, nem utolsó sorban pedig Kopitar hatása következtében. Vuk Bécsbe jutva, s Kopitar közelébe kerülve, a német irodalom áramkörébe jutott, ellenségeskedései a vajdasági szerb írókkal pedig figyelmét elterelték arról a szellemi életről, amely Magyarországon volt formálódóban, s jeleztük már, hogy végső kihangzásában legalább olyan áldásos lett volna Vuk munkásságára ennek hatása, mint volt a német irodalomé s Kopitáré, aki Vuk figyelmét elsősorban a nyelvészeti kérdésekre irányította.

Vuk Budán tartózkodva, Kazinczy triászának szerb-magyar tagjával, Vitkovics Mihállyal igen gyorsan megismerkedett. Vitkovics agilis szellem volt, nem csoda, ha felfigyel az irodalomba lépő Vukra, azonban a Vuk-levelezésben (amelyet áttekintésünkben igyekeztünk felhasználni, s arra támaszkodni) mégis Rummy Károly György nevét kell először is megemlítenünk. 1817-ben Vuk írja Lukijan Mušickinek: „Ne zaboravite mi javiti, šta ste profitirali u dvoru S. S. Rumij je pisao G. Kopitaru (čitao mi je pismo) i poslao mu nešto za učene novine (ponajviše mnenija S. S.) kao n. pr. zašto se zove Hercegovina (no čini mi se to će biti kao knjiga), kako su se Mažiri krstili it. d. videćete kad se napećata. Piše da ga Hadžić i Hranislav uče Srbski, a on njih Grčki, kaže da je Mitropolit narodnij poeta, Hadžić Anikreontik...” (Vuk-lev., II. 349. old.).

Rummy a felvilágosult kozmopoliták utolsó mohikánjai egyike volt (ezt az embertípust semmisíti meg majd a XIX. század felébredt nacionalizmusa), aki a szellem emberét látta csak, az írás elkötelezettjei között érezte jól magát, a szellemet látta, nem a népi hovatórtozást. Éppen ezért vállalhatta a kultúrközvetítő szerepét: „... a Magyarországon élő különféle népek irodalmát, szokásait, kereskedelmét, társadalmát akarta egymással megismertetni” (Fried István: Rummy K.

György, a kultúrközvetítő 1828—1847. Fil. Közl. 1963. 1—2.). Ebbe a törekvésbe kapcsolódik az a munkája is, amelyről levelében Vuk tájékoztat, tegyük hozzá, nem éppen lelkesedéssel. Vuk ellenszenvét azonban nem Rумы s nem is az általa írott cikkek, hanem a „Mitropolita”, a levélben kétszer is előforduló S. S. (Stratimirović) váltotta ki, akinek cikkeit Rummy szorgalmasan fordítgatta. Vuk és Rummy között különben Kopitar a kapocs, ő ismerteti meg Vukkal is, s viszonyuk majd akkor hidegül el, amikor Rummy egy időben, az 1820-as évek végén megpróbál együtt haladni a magyar nemzeti mozgalommal, s magyar népdalfordításokat küldözget Londonba a tudós angolnak, Bowringnak, aki a szerb népdalok angol gyűjteményét éppen úgy megjelentette, mint a magyarét.

A következő két esztendőből három olyan mozzanatot emelhetünk ki Vuk levelezéséből, amelyek magyar érdekűek. Az első Luka Milanov tollából származik, aki kedvetlenségéről ír Vuknak: „Nije mi na um palo, da bi tkogod ovu reć miris rekao da nije naša, ili da smo mi ovu reć *marva* od Madžarske reći *marha* uzeli, pa evo i to dočeka, a šta li ću ga jošte dočekati?” (Vuk-lev. II. 102. old.). Vuk barátjának ilyen nézete teljesen érthető, ha arra gondolunk, hogy a Vuk emlegette „nacionalizmusz” éppen a nyelv terén manifesztálódott a történelem mellett leginkább — a Horváth Istvánok érája volt ez az időszak. Ez a szellem szólal meg Vuk elmefuttatásában is, amelyet egy Mušicki-hoz írott levelében olvashatunk a Chloé (Vuknál Hloja), illetve a Liza név kapcsán, mondván, hogy a Liza név a szerb nyelvben csak német nőt jelöl, míg a Chloé mindenkit jelenthet, aki nem szerb, majd így folytatja: „smiješan brak nije samo s njemicom, nego i sa madžaricom, i s turkinjom, i s grkinjom, i s cincarkom, i s vlainjom itd. Ako se tu gleda samo na vjeru, ja ću moju švabicu sjutra posrbiti, ali ona opet neće biti Ljubosava... Vidite, kako se pita, kome je čela za klobukom...” Đorđe Magarašević Vukhoz írott leveléből pedig (1819. okt. 13. után) az akkori Magyarország területén élő nemzetiségek dilemmája szólal meg, amelyek a felébredt magyar nacionalizmus sodrába kerülve, a maguk nemzeti öntudata ébredése mellett („Jedna frakcija veli, Slavenski treba pisati; druga slavenoserbski; treća srbski; no ili tako, kako narod govori? ili, da se taj narodnij jezik popravlja po pravim grammatičeskim pravilima Srbske Grammatike? Kakve Grammatike? Vukove? Bož' sačuvaj!”) az elnemzetlienedés kényelme-sebb útja is felmerül, amelyet Magarašević így foglal össze: „ne treba ništa ni pisati; šta smo mi u Madžarskoj? Ako sebi sreću želimo, to treba da nas, i naš jezik (jer crkvu naš car, kao i drugim nacijama dopušta) sa svim zaboravimo; mi smo jedanput Madžarskoj inkorporirati; po njiovima zakonima se vladamo, njiov dakle jezik i običaj da primimo i sve, čim se sad ot nji otlikuemo, sa svim zaboravimo, što to brže bude, to će za nas bolje biti...” (Vuk-lev. II. 475. old.). Magarašević, majdan a Letopis szerkesztője természetesen nem osztozik ezzel a véleménnyel. Vuknak is azért írja meg, hogy az, félretéve munkáit, nevensen egyet.

A nacionalizmus első ilyen lobbanása után az ismerkedés békésebb esztendei következtek. Vuk levelezése ezt az időszakot néhány érdekes adattal idézi meg. Felbukkan Vitkovics Mihály „csokolózó

képe" (1820. július 17.) Vuknak Kopitarhoz írott beszámolójában idézve Vitkovics szavait: „Zašto... mi nemamo toliko vremena, da pišući mislimo o svakoj reči kao i Vi”, majd így folytatja Vuk: „I na poodu kad smo se poljubili, preporučio mi se i u napredak da ga ne zaboravim...” (Vuk-lev., I. 179. old.), megtudjuk, hogy Schedius Lajos, az esztétika tanára a pesti egyetemen, 1822-ben Vuk daloskönyvét olvassa, Jovan Mostarski beszámolója szerint: „A Gd. Šedijus (koji čita tvoje pesnarice, kao ja ili ti) i nikoji mi dan reče: »ako oću s radošću s ovoga sveta da preminem, treba se, veli požuriti, da se ta knjiga izda već jedanput, ali čisto Srbski ne mešovito!«” (Vuk-lev., IV. 189. old.), felbukkan Joakim Vujić vándortársulatának egy temesvári előadásáról szóló hír is: Dim. Tirol, Vuk tudósítója, kárörömmel ír Vujić felsüléséről: „Vuic je iz Temišvara otišao; jer mu mlogi govorili da se ne sramoti. Kad su igrali Sestru iz Iriga, to sam bio i ja u Teatru, i mogu vam kazati, da su Diletanti vesma dobro igrali; nego se on suviše krivio, pa to još nije dosta, nego se u trećoj Sceni u Čakširi popišao pa tako na polje izišao, da s popišanim Čakširima rolu svoju izgovori. Zato su ga mlogi izobličili, i savjetovali mu, da više komedije u Temišvaru ne pravi...” (Vuk-lev. IV. 570.) Vujić Vuk ellensége volt, érthető tehát az erősen festett kép. Minket közelebről éppen a levélrészben az érdekel, hogy a színmű, amelynek előadásáról itt szó van, egy magyar mű átdolgozása volt. Dim. Tirol leveleiben még egy magyar vonatkozású adatra találunk: egyik levelében nemcsak nyugtázza a Vuk küldötte Daloskönyvet és nyelvtant, de arra is kéri Vukot, küldene még egy nyelvtant, „jer sam obećao jednu Holebrantu, Mađarskome Spisateljju pokloniti” (Vuk-lev. IV. 572.), majd egy évre rá (1825. áprilisa) ismét visszatér erre a témára: „Ja sam moju Gramatiku onom Madžarskom Spisateljju već odavno na dar poslao, i tako se nje sad lišavam...” (uo. 576.). Hogy ki volt ez a Holebrant nevű magyar író, megállapítani nem tudtam, mindenesetre így is érdekes adaléka e tény a valamikori kapcsolatoknak.

Vuk 1826-ban a Zrinyiász felől érdeklődik bródi levelezőjénél, Ignjat Brlićnél: „Je li vam poznata Rvatska (e)popeja pod imenom Sirene, koju je napisao Nikola(?) Zrinyi? Ona je prije 200 godina štampana u Veneciji, i jedan ekzemplar ima neki Mijanović iz Zagreba, koji sad od Rijeke (Fijume) u Požunu na dijeti. I Šafarik spominje malo tu Sirenu...” (Vuk-lev. V. 119. old.). Brlić válasza a következő volt: „Od horvacke Epopeje Cirena još nikada ništa čuo nisam, fala vam koji mi to javiste, baš ću u Zagreb pisati momu negdašnjem, a sada tamo pribivajućemu Profesoru Gmazu, da mi ju dade od G. Mijanovića, doka se s' diete povrati, prepisati — ako dopusti...” Valószínűleg az 1817-es Kazinczy-kiadás híre jutott el Vukhoz, aki éppen azokban az időkben kezdett érdeklődni a régi irodalom kérdései iránt, Dubrovnik költőit fedezve fel. Tájékoztatlanságuk sem meglepő: a magyar irodalom is alig tíz esztendeje, hogy alaposabb ismereteket szerzett a magyar nyelvű Zrinyiászról.

Martin Hamuljak a Tudományos Gyűjtemény 1826-os évfolyamát emlegeti Vukhoz írott levelében, Vuk pedig Kopitart tudósítja ellenfelük, Hadžić véleményéről, aki szerint Magyarországon magyarul latinul kell írni („On kaže, da se u Madžarskoj mora Madžarsko-

Latinski pisati . . .” Vuk-lev. I. 273. old.), mintegy tovább folytatva azt az eszmefuttatást, amely a tízes évek végén már egyszer foglalkoztatta Vukot és társait. Vuk ebben az időben Budán tartózkodik: Ságit várja, az Egyetemi Nyomda igazgatóját korrektori állása ügyében (érdekes lenne ennek az ügynek egész anyagát összegyűjteni!), amelyet Vuk nem kapott meg, hiszen a kancelláriánál a szerb ügyekben Stratimirovićé volt a szó. 1828-ban ismét Rummy névével találkozunk: ekkor indult meg a Bowring féle angol gyűjtemény körüli munkálat, amelyről először Döbrentei Gábor adott hírt a Tudományos Gyűjtemény 1828-as évfolyamában. Kopitar ugyanebben a levelében emlegeti Janakowich Ferencet is, a híres gyűjtőt, a szrbulyák ügyében (Vuk-lev., I. 301. old.). 1828-ban Jan Kollar a hypermagyarokat és hyperteutónokat emlegeti (Vuk-lev., V. 510.). Ugyanebben az esztendőben Vuk a magyarországi bíróságokról mond rossz véleményt (Vuk-lev., I. 69.), majd a postáról nyilatkozik: „Pisma nemojte mi ni unapred frankirati, jer Bog zna, kako bi mi ji donosili (osobito u Madžarskoj)” (Vuk-lev., I. 311.).

Az 1830-as esztendő a Vuk-levelezés legérdekesebb magyar vonatkozású adalékát tartalmazza: felmerül Széchenyi István neve, ami annál jelentősebb, mert Széchenyi naplójában is nyomát találjuk Vuk Karadžić nevének. A fiatal Aleksa Popovski, Miloš Obrenović egyik titkára, akit majd pár év múlva Miloš könyörtelenül levágat, 1830. szeptember 20-án Széchenyi pozsareváci látogatásáról tudósítja Vukot:

„Gospodin Graf Sečenji, jedan od najznatniji nesamo Magnata Madžarskij, nego i Muževa sadanjeg veka, svratio se dolazeći iz Carigrada k knjazu našem.

Iz među pročeg razgovora mog sa njim, bila je reč i o vama, i izjavio mi je želju poznavati vas. Ja vam sa radostju preporučujem poznanstvo njegovo — učinite mu Podvorenije dok još bude u kontumacu, pak čete se uveriti, da vam o njemu nisam mlogo kazao . . .” (Vuk-lev., V. 611.) Széchenyi 1830-as keleti utazásának naplójában számol be Miloš Obrenovićnál tett látogatásáról, s Miloš udvarában, úgy látszik, a Vukkal levelező Aleksa Popovski váltotta ki a rokonszenvét, neve a naplóban többször is felbukkan, ő fogadta Széchenyit, és ő volt a kalauz is. Széchenyi október másodikai keltezéssel írja naplójába:

„Miloš minden körülményesség és nagyképűség nélkül fogadott bennünket. Romlatlan, tiszta, természetes ember — nem tud sem írni, sem olvasni, de felér a mi legtöbb hivatalnokunkkal. Mindent tud, mindent megjegyez, tudja magát mérsékelni, a megfelelő időt kívárni, tud alakoskodni, hallgatni. Vukot (Stefanovics) elejtette, mert az túlságosan a papság ellen foglalt állást. Ő ugyanúgy gondolkozik, mint Vuk — de e komédiának köszönheti, hogy a papság él-hal érte”, majd franciául folytatja: „Feláldozott egy embert, aki Zimonyban maradt és akit ő titokban támogat — ezzel megerősítette hitelét, ami feltétlenül szükséges és nélkülözhetetlen Szerbia számára. Uralkodói jellemvonás — ha Vukot megtartja, ez magánemberi vonás lett volna . . .” (Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban. Szekfű Gyula előszavával. Bp. év nélkül, 149. old.). Széchenyi értesülései aránylag pontosak. Aleksa Popovski beszélhetett a Code

Napoleon fordításáról is (Vuk volt az elnöke a bizottságnak, Popovski pedig tagja), bár éppen Vukkal kapcsolatban valószínűleg fogalma sem volt arról, hogy a Miloš-i uralkodói „jellemvonás”, amellyel elejtette Vukot, Vuk legszörnyűbb lelki válságát szülte. S Miloš tudott kegyetlen is lenni, nemcsak alakoskodó, miként Széchenyi látta: Aleksa Popovski sorsa ezt bizonyítja. Mikor Miloš megtudta, hogy lánya szerelmes levelet írt a tehetséges fiatalembernek, elrendelte, hogy azt késekkel darabolják fel és úgy ássák el egy bokor tövébe.

S van Széchenyinek ebben az útinaplójában egy nagyon érdekes feljegyzése is a niši Čele-kulával kapcsolatban: „Mielőtt Nissába érünk, ahol Ó-Szerbia kezdődik, tornyot látni, amely a legkülönösebb a maga nemében. Befalazott emberi koponyákból áll — az utolsó előtti forradalomban kivégzett szerbek koponyái! Ijesztő látvány! Ilyen előzmények, ilyen iskolák és tapasztalatok vetették meg a szerb egységnek, valamint annak az alapját, hogy az országban összetartás van és nincsenek előítéletek. E keserű vérpatakból, mely a függetlenségért ömlött, előbb-utóbb szabadságnak és boldogságnak kell születnie és meg is születik majd Szerbia számára”. Elmélgedését így fejezi be: „Milyen költeménynek való tárgy lenne ez a torony. A sok jajszó és fájdalom, mely benne elnémult, etc., etc., etc.” S még egy reflexió e témával kapcsolatban, most már a maga nemzetére alkalmazva: „Félek, félek, hogy nálunk hiányzik a nissai torony!” Ez a téma több mint száz esztendeig várta költőjét, Vasko Popát.

Az angol Bowring 1830-ban jelentette meg a *Poetry of the Magyars* című kötetét, Eszterházy Pál hg-nek ajánlva, ki Ausztria londoni követe volt. Kopitar nyomban tudósítja az ekkor Szerbiában tartózkodó Vukot az eseményről (Vuk-lev., I. 370.). 1831. június 5-én pedig Petar Ristić keltezi Vukhoz küldött ajánlólevelét Székács József számára (Vuk-lev., IV. 211. old.), amelyben többek között arról ír, hogy Székács, a Nikolić családnál nevelő, a szerb népköltészetnek nagy tisztelője, és az a szándéka, hogy nemzete íróival megismertesse azokat, ezért ő a maga példányát adta neki. 1834-ből fennmaradt Székácsnak egy levele is Vukhoz (Vuk-lev., VI. 422.), amelyben Vuktól bizonyos szavak, kifejezések magyarázatát kéri, 1836-ból egy tudósítás emlegeti Székácsot, aki, a levél írója szerint, a Maticának ajánlotta fordítás-kötetét (Vuk-lev., IV. 282. old.). Hogy ebben az információban rosszindulat vagy pedig a tények egyszerű nem ismerése van-e, nehéz megállapítani. Tudjuk, Vuk a Matica srpskával nem volt jó viszonyban, Székács pedig a szerbségnek ajánlotta fordításainak gyűjteményét. Kétségtelen azonban, hogy Székács és Vuk kapcsolata a XIX. századi magyar—dél-szláv irodalmi érintkezések egyik legérdekesebb szakaszát jelenti.

1833-ban Vuk már a szerbek és horvátok együttműködését is szorgalmazza, Brlić nyelvtanával kapcsolatban, aki a horvátoknak is a cirillbetűs írás átvételét ajánlotta, Lukijan Mušickinek ezt írja Vuk: „Samo da je šokce dotle sovesti, da reknu da su Srbi i da prime naša slova, a neka veruju šta im drago (i Nemaca i Madžara ima od tri zakona, pa su opet jedan narod)...” (Vuk-lev., II. 344.). Vuk levele nemcsak a magyar viszonyok jó ismeretét mutatja, s nemcsak azt a törekvését, hogy a nemzetiség fogalmát elhatárolja a felekezeti hova-

tartozástól, de délszláv koncepciójáról is tanúskodik. Ugyanebben az esztendőben értesíti Vukot Timotije Ilić arról, hogy már hat esztendeje elkészítette egy *Vak Béla* című 12 íves mű fordítását, de pénzhány miatt kiadni mindaddig még nem tudta (*Vuk-lev.*, VI. 166.). 1835-ben pedig ismét a nyelv-kérdés bukkan fel a Vukhoz írott levelekben. Jovan Mostarski írja 1835 februárjában Pacsérről:

„Pačir, Pačir selo, u kome ja bolujući i teško jadikujući, ovo 4 godine prebivam, jest mi se tako omrazilo, da ja kadšto u sobici zapavam, da se sve ori sva širom dolina pačirska... U bolesti težkoj, kad sam se sav osušio bio, morao sam Madžarski jezik učiti: ovaj me je današnji moj život i moje današnje (tobože) zdravlje jesu mi dar ot toga jezika! Mi advokati Madžarski raditi i pisati obvezani. Sad znadem: otkud dolazi Uroš: od Ur Uracs, znači Gospodin Gospodičić: to su ime kraljevi srbski od Madžara primili, i svojim sinovima nadevali Uracs-Uros. Mene taj jezik mnogo košta, no ja sam ga naučio i radim cum honore!...” Ugyanebben a levelében írja: „Ja, da ne znam Madžarski, ili bi propao ili u Turke otišao!” (*Vuk-lev.*, IV. 203—204. old.). Így vetíti ez a Mostarski-levél előre 1848 eseményeit a nyelv-kérdés ártatlannak látszó mozzanatával. A magyar reformkor magyarosodó életével találták magukat szemben a nemzetiségek, amelyek életét szintén átjárta már a polgárosodás nemzeti eszmevilága. Igen tanulságos, hogy a Vuk-levelezés éppen ezt a szellemi szférát idézi meg, mind nyilvánvalóbban mutatva, hogy a két nép mind kevésbé érti meg egymást, már tíz évvel negyvennyolc előtt.

S van valami jellemző abban a tényben is, hogy a Vuk-levelezésben tíz esztendő is van: 1848-ig magyar vonatkozású adalékra nem bukkanunk, s akkor hirtelen ismét elszaporodnak a tudósítások. A két nép a barikád két oldalán találta magát és a megváltozott atmoszférát igen jól illusztrálja Jeremije Gagić Dubrovnikból írott levele 1848. április 13-án: „O! da čudnoga i velikoga užasa u svoj Evropi prosvetenoj — pa i u Austrijskoj Monarhiji! Meni se čini, da nikad već neće biti ništa utvrđeno, ili, bolje da reknem, uređeno, kako što je bilo, jerbo utvrđeno ništa nije bilo. — Šta se čini u Ungariji sa Slavima? Čujem da su svi pobesnili kako i ostali narodi. Što se čini u Srbiji...”, majd május 20-án ezt írja: „Iz Beogradskij novina vidim, da su otvažnij korak učinili naši Srbli u Madžarskoj: daj im Bože dobar uspeh! — Narodnost, pa narodnost i jezik!” (*Vuk-lev.*, III. 54—55. old.). Ugyanebben az időben, 48 májusa, Jovan Gavrilović Belgrádból írja a híreket Vuknak: a török katonaságot akart küldeni Szerbiába, hogy megvédje Szerbiát a magyar támadástól, aztán pedig, hogy Karlocán Šupljikacot vajdává választották, a mitropolita pedig patriarha lett, majd így fejezi be levelét: „Žao mi je ako G. Loze s Košutom se pogodi...” (*Vuk-lev.*, III. 309.), Triesztből pedig Dimitrije Vladislavljević kérdezősködik (1848 júliusában): „Po novinama vidi se, da Madžari malo uvažavaju i Hrvacku stvar, a mlogo manje Srpsku. Pa oklevajući bojim se, da i oni ne ohladne u svojoj revnosti...” majd 1848 szeptemberében írja: „Naši se Hrvati do sada još nigde ne udariše s Mađarima, da bi Bog dao; da se mirnim načinom namiri, a s druge strane, bojim se da ih Mađari ne namame na tanak led” (*Vuk-lev.*, IV. 495. ill. 498. old.). Vuk tollából Mih. Petr.

Pogodinhoz írott leveleiben találunk magyar nyomokat. 1848. július 25-én arról értesíti orosz barátját, hogy Rajačić pátriárka lett és „ebben a pillanatban valóságos háborút visel a magyarok ellen” (Vuk-lev., VII. 514.), majd 49-ben arról ír, hogy „Oroszország befejezte a magyarországi háborút”, s az érdeklí, mi lesz a magyarokkal, az ausztriai szerbséggel és általában a szlávssággal (uo. 515. old.).

Ezeknek az éveknek legérdekesebb anyagát Vuk és Justin Mihajlović vukovári kereskedő levélváltása szolgáltatja. Vukovár a felvilágosodás egyik szép szigete volt már akkor, amikor Hajnóczy alispánkodott benne, s Justin Mihajlović példája bizonyítja: a XIX. században is tovább éltek ezek a felvilágosodás kori hagyományok, s alakultak is, haladtak a korrallal. hogy Vuknak kis köre volt Vukováron — ezt bizonyítja. Justin Mihajlović is ebbe a körbe tartozott. Szorgalmas kereskedő volt, aki azonban raktárában gazdag könyvtárat tartott, maga is írt, naplót is, újságcikkeket is, fordított is. Messzebbre is látott kortársai zöménél: „U ono burno i ludo vreme, ljut na bespametno držanje mnogih Srba, onako otprilike kao Sterija u Rodoljupcima...” — írja róla egyik ismertetője. A Vuk-levelezésből is ez az arc néz ránk. 1848. május 11-én kelt levelében írja Vuknak: „Narod, koji oće neki vid samostalnosti da ima, nema svog jezika, niti ga kolovođe tog pokreta znaju. Šta to oće da bude kažite vi meni, ja to sve nerazumem. Ja sam mislio, pre, ne samo da sam Patriot, nego i da nisam baš od najstražnji — al eto sad vidim — da ne samo da ništ neznam... nego da nisam ni Patriot, bez sumnje zato što ne đuparam kao pomaman... Naš se Moco... sad me proglašuje Mađarom...” Majd tovább: „Mi se ovde spravljamo ratu ako Mađari udare. Ja sam dvocevku napunio...” (Vuk-lev., VI. 339—340.). Nagyon érdekes Vuk és Daničić közös levele Justin Mihajlovićhoz 1849. januárjából, amelyben pesszimizmusukat fejezik ki az ügyek állásával kapcsolatban, pontosan megfogalmazva a dilemmát: „Ja jednako želim da u Austriji nastane federacija, a jednako se opet bojim kako ćemo mi sami sobom upravljati...”. S tudják, amit majd a Bach-korszak igazol is, hogy „kevesebb lesz az eredmény”, mint amennyit a kiömlött vér megkövetel, s ennek okát a „magyarok barbárságában” éppen úgy keresik, mint abban, hogy a szerbségnek nincsenek elhivatott vezetői (uo. 245. old.). Itt olvashatjuk Đuro Daničić nagy krédóját is 1848. áprilisából, amikor már nyilvánvalóvá vált Magyarország nemzetiségei előtt, hogy választaniok kell a „nemzetiség” vagy a „szabadság” kérdésében. A kossuthi politika ezt, önmagába merülve még csak kiélezte, hiszen ezek a kérdések a magyarok számára csak Ausztriával szemben vetődtek fel, míg a nemzetiségek sokkal bonyolultabb kérdések előtt álltak: a magyarokkal harcolni-e a szabadságért, vagy Ausztria oldalára állni a „nemzetiség” nevében. A polgári romantika szelleme ezt az utóbbit sugallta (uo. 727. old.). E periódus lezárásaként még egyszer felbukkan Kossuth neve (1849. ápr. 12.) egy Kotorból írott levélben: „Žalosni glasovi čuju se za našu braću u vojvodini, gledajte da uvatite toga galijota Košuta” (Vuk-lev., VII. 73. old.). De hogy hirtelen mennyire megváltoztak az idők, azt már nem a levelezésből, hanem a Vuk-monográfiából tudjuk. Miodrag Popović, Vukról szóló könyvében írja: „Patriažhov fijaker ne zaustavlja se više, kao pre 1848, pred Vukovom

kućom u Beču. Umesto Jelačića i Rajačića, u Vukov dom u jesen 1849. dolazi mladi mađarski rodoljub, student etnografije, jedan od onih koji se među prvima shvatili greške Košutove politike prema Srbima..." — Vámbéry Árminről van szó, akit Vuk „minden fenntartás nélkül, szívélyesen fogad”.

Az 1850-es években az emigrációban élő Mihajlo Obrenović Vukot gr. Hunyadinak akarja bemutatni (Vuk-lev., VII. 640.), 1852-ben egy fia tanulmányai miatt aggódó apa ír Vukhoz igen tanulságos levelet, amelyből a 48 előtti idők érdekes képe bontakozik ki, előterében a nyelvkérdéssel: „Ja sam imao sina — írja Kikindáról Luka Kengelac — koji je po pređašnjoj sistemi u Grammatikalnim Klassama Latinski i Nemecki u Temišvaru učio, a kadsam uvidio da je Mađarski Jezik već ovladao, dvignuo sam ga iz Temišvara, i odneo sam ga u Arad gdi će Mađarski moći naučiti: tu je dve godine bio, gdi je samo Mađarski učeći se ono što je u Temišvaru Latinski i Nemecki u Grammatikalnim Klassama bio naučio zaboravio, a Mađarski ne naučio...”, aztán a zürzavaros időkben azt is elfelejtette, amit magyarul tudott, s hogy tovább bonyolódjék a helyzet, 49-ben ismét német iskolába kerül a fiú, s természetesen eredményt felmutatni nem tud (Vuk-lev., V. 168. old.).

A Vuk-levelezés utolsó magyar nyoma 1853-ban bukkan fel, amelyben a magyar irodalomról esik szó. Vuk Teresa v. Jakobot értesíti a *Tamás bátya kunyhója* magyar és szerb nyelvű fordításairól: 3 magyar nyelvű fordításról és két szerb nyelvűről tud (Vuk-lev., V. 26. old.).

Amint láttuk, személyesen Vuknak kevés megnyilatkozásával találkozhattunk, inkább a hozzá intézett levelek beszélnek irodalmi és politikai ügyekről, s azok is úgy, hogy a nyelv-kérdés át meg átszövi gondolataikat, mutatva, hogy milyen érési folyamatokon át haladt a szerb polgári gondolat abban a harminc esztendőben, amely az 1848-as forradalmi időket megelőzte. De Vuk szemléletében sem a magyar irodalom élt, utalásai a nyelvi állapot kérdését érintik, mint az 1820-as évek elején kirobbant polémiájában a népi nyelv körül, amikor Jovan Ranitović-Geršićnek válaszolva, a fonetikus írás ügyében többek között arra is hivatkozik, hogy még Magyarországon is a legegyszerűbb paraszt is úgy beszél, mint valami tanult úr vagy ahogy a legnagyobb írók. Csodálatos azonban, hogy annak a nyelvi harcnak, amely a magyar irodalomban éppen fellépése idején robbant ki, s tartott évekig, nyomát Vuknál nem találjuk, hiszen kérdései abban is sorra felvetődtek, s volt két fajta baráti köre is, amely könnyen tájékoztathatta volna: egyfelől a magyar kultúrkörben mozgó és Pesten élő szerb írók, mint amilyen Vitkovics volt, másfelől a németül író magyar írók Kisfaludy Károly köréből (pl. Rummy, Schedius stb.), akikkel ugyancsak érintkezett.

Végezetül meg kell említenünk azt a mondai hagyományt is, amelyet Vuk írásaiban lelhetünk meg, s amelynek magyar vonatkozása is van. Népköltészeti gyűjtésének ún. bécsi kiadását (1841.) jegyzetek kísérik, s a zemuni vak Jeca énekesnőről szólva, a Bogati Gavan kapcsán a következő mondát jegyzi fel:

„... U Madžarskoj pripovijedaju da se u jezeru Balatunu, kad je nebo vedro i voda bistra, i sad vide zidine od Gavanovijeh dvorova; u Imotskome imaju dva jezerca od kojijeh se veće, koje nigđa ne presiše, zove Crveno jezero... , više ovoga na brijevu poznaju se zidine od nekakve zgrade za koje se onđe pripovijeda da su krajnji ostatak od Gavanovijeh dvora, pod kojima se zemlja provalila i ono jezero postalo”. S valóban, a magyar néprajz számon tartja ma is a Balatonnal kapcsolatos hasonló jellegű mondákat, amelyeket legújabban Vajkai Aurél így foglalt össze *Balatonmellék* című könyvében (1964.): „Akad monda, amely a tó fenekén elsüllyedt faluról, templomról szól, de hát az elsüllyedt város, falu és annak kísértetiesen megszólaló harangja Európa-szerte elterjedt motívum...” A badacsonyi Harangozó sziklamondáról Eötvös Károly neves művéből, az *Utazás a Balaton körül*-ből értesülünk. Ez a monda tartalmazza a kapzsi ember motívumát: „Eszerint Badacsonyan egy testvérpár élt, a kapzsi testvér öccsét a Balatonra csalta, s ott a csónakban hurkot akart vetni rá, de abban a pillanatban megszólalt a Harangozó szikla, s erre rémületében a kapzsi esett a vízbe, nyakában a hurokkal...” (Vajkai).

Ugyanakkor Vuk a *Život i običaji naroda srpskog*ban elmeséli a Hunyadi János-Sibinjani Janko-eredet-mondának szerb népi változatát is. Ennek szelleme, egész gondolatmenete és helyzete a Heltai feljegyezte magyar változathoz áll legközelebb. A Sibinjani Jankodalok kérdése természetesen foglalkoztatta Vukot, mint ahogy a róla daloló nép is kereste annak magyarázatát, hogyan is lett ez a magyar hős a szerb dalok népszerű vitéze. A szerb monda természetesen nem Zsigmond királytól eredezteti Hunyadi, hanem Visoki Stefantól, aki Oroszországból Szerbiába menet Budán pihenőt tartott. „... I onđe madžarska gospoda, videći ga onako visoka i lijepa, zažele imati od njega poroda, i u razgovoru zapitaju ga da li bi se u vojci njegovoj mogao naći dobar ždrijebac da opase njihovu kobilu da bi i oni zapatili tako lijepijeh konja, a on im odgovori: »Bi, zašto ne bi!« Kađ bude uveče, oni mu pošalju lijepu djevojku da noći s njime. Kad se on stane izgovarati, kaže mu se da je on to obrekao učiniti, tako on djevojku primi i prenoći sa njome, i sjutradan ujutru na rastanku daje joj prsten i reče joj, ako rodi muško, da mu nađene ime Janko, ako li rodi žensko, Janja, i pošto dijete odraste da mu dâ onaj prsten...” A lánynak ikrei születtek, egy fiú és lány. A fiúból lett Sibinjani Janko, a lány pedig majd Sekulát (Banović Sekula) szüli. S amikor Szerbiában harcolt Hunyadi a törökkel, akkor lényegében az „apai örökségért” küzdött.

Ezekkel kapcsolatban annyit kell még csupán megjegyeznünk, hogy míg a szerb népköltészet magyar vonatkozásai lényegében ismeretek, bár a velük kapcsolatos kérdések máig sincsenek megnyugtató módon tisztázva, s kívül estek mind a magyar, mind a jugoszláv kutatók érdeklődési körén, addig a Vuk gyűjtötte mondai, tehát prózai hagyomány máig is homályban maradt, pedig, miként fentebb bemutatott két szemelvényünk mutatja, itt is akad hasznosítható anyag még.

Megjegyzés: Áttekintésünk ebben a pillanatban nem tarthat igényt a teljességre. Fel nem tárt területet jár-tunk be, csupán Horváth János elemzéseire támaszkodhattunk a „szerbus manier” kérdésében, illetve arra az anyaggyűjtésre, amit Kemény Gábor könyvében találtunk (A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Bp. 1962.), amelyet a magunk gyűjtésével, a már összegyűjtöttek értékelésével egészítettünk ki. Harmadik fejezetünk alapanyagát Vuk levelezésének hét kötete szolgáltatta Vukova prepiska. I. 1907, VII. 1913.), amely azonban hiányos, illetve az anyag egy része még nem jelent meg. A Vukról szóló irodalomból Ljub. Stojanović: *Život i rad Vuka Stef. Karadžića*, 1924. és Miodrag Popović: *Vuk Stefanović Karadžić*, Bg. 1964. című monográfiáit forgattuk, nemkülönben A. Belić három könyvét (*Vuk i Daničić*, 1947., *Vukova borba za narodni jezik i književnost*, 1948., *Oko našeg književnog jezika*, 1951.), a folyóiratok közül a Vuk és Dositej Múzeum Kovčežić című kiadványát, a Matica srpska gyűjteményeit (*Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, illetve *Zbornik za društvene nauke*), valamint a *Prilozi za književnost, jezik, istoriju folklor* című kiadványt, a *Letopis* és a *Književnost* Vukkal, Radičevićtyel foglalkozó számait. Igen hasznos kiadvány Borivoje Marinkovićé, amelyben Vuknak a szerb népköltészetéről szóló írásai olvashatók (*Vuk Stef. Karadžić: O srpskoj narodnoj poeziji. Prosveta*, Bg. 1964.),